

DOI: <https://doi.org/10.15407/ingedu2019.52.031>

УДК 330.8:339; 930.2

JEL: B 27, F 02, N 00, O 52

Небрат В.В., доктор економічних наук,
завідувач відділу економічної історії
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-5419-3181>
e-mail: victoria_nebrat@ukr.net

МІЖНАРОДНІ ЗВ'ЯЗКИ ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ ЯК ОБ'ЄКТ ІСТОРИКО-ЕКОНОМІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ¹

Метою цієї публікації є представлення основної ідеї, концептуально-методологічних засад, теоретичного підґрунтя, джерел та напрямів дослідження історичного розвитку зовнішньоекономічних зв'язків господарства України.

Пошук шляхів виходу України з колії імпортозалежного розвитку та низькотехнологічного експорту є актуальним науково-практичним завданням. Історичні чинники відіграють важливу роль у визначенні міжнародної спеціалізації та позицій країни на світових ринках.

Об'єктом дослідження є історичний процес включення господарства України в систему міжнародних економічних відносин. Предметом дослідження є закономірності, тенденції та національні особливості формування зовнішньоекономічних зв'язків українського господарства.

Економічна методологія дослідження базується на еволюційно-інституційному підході. Традиційні та сучасні теорії міжнародної торгівлі, економічної інтеграції, зовнішньоекономічної політики, міжнародної конкуренції та національної конкурентоспроможності становлять теоретичні засади дослідження. Аналіз історичних джерел відкриває проблемні зони та дає підстави для формування робочих гіпотез наукового дослідження.

¹ Стаття публікується в рамках виконання теми НДР «Еволюція зовнішньоекономічних зв'язків України (друга половина XVII – початок XXI ст.)», № ДР 0116U004418.

Вивчення історії зовнішньої торгівлі, трудової міграції, участі в міжнародних валютних відносинах, міжнародної кооперації виробництва та взаємозв'язку структурних змін економіки з формами міжнародних економічних відносин є головними напрямками розроблення проблеми.

Історичне дослідження є основою для вироблення пропозицій щодо оптимізації зовнішньоекономічної політики держави з метою зміцнення економічного суверенітету держави, розвитку національного господарства та забезпечення його міжнародної конкурентоспроможності.

Ключові слова: українське господарство, система міжнародних економічних відносин, економічна історія України, теорії міжнародної торгівлі, факторні переваги, міжнародна конкуренція, міжнародна економічна інтеграція.

Nebrat V.

INTERNATIONAL RELATIONS OF THE UKRAINIAN ECONOMY AS A OBJECT OF HISTORICO-ECONOMIC RESEARCH

The purpose of this publication is to present the main idea, conceptual and methodological foundations, theoretical background, sources and directions of the study of the historical development of foreign economic relations of the Ukrainian economy.

Finding ways for Ukraine to abandon the pattern of import-dependent development and low-tech export is an urgent scientific and practical task. Historical factors play an important role in determining the country's international specialization and position in world markets.

The object of the study is the historical process of the inclusion of Ukraine's economy in the system of international economic relations. Regularities, trends and national peculiarities in the formation of foreign economic relations of Ukraine's economy are the subject of the study.

The economic methodology of the study is based on an evolutionary-institutional approach. Traditional and contemporary theories of international trade, economic integration, foreign economic policy, international competition and national competitiveness are the theoretical foundations of the study. Analysis of historical sources opens up problem areas of scientific research and gives grounds for forming its working hypotheses.

Studying the history of foreign trade, labor migration, participation in international monetary relations, international cooperation of production

and the relationship of structural changes in the economy with the forms of international economic relations are the main fields of the investigation.

Historical research is the basis for making proposals on optimization of the national foreign economic policy with the purpose of strengthening the economic sovereignty of the state, development of the national economy and ensuring its international competitiveness.

Keywords: *Ukrainian economy, system of international economic relations, economic history of Ukraine, theories of international trade, factor advantages, international competition, international economic integration.*

Постановка проблеми. Розвиток кожної нації та її господарської системи значною мірою детерміновані екзогенними чинниками та характером взаємодії із зовнішнім середовищем. Тому питання характеру й інтенсивності міжнародних зв'язків національного господарства є одним з ключових для оцінки його стану, динаміки та перспектив. Історико-економічний аспект проблематики інтеграції економіки України в систему світового господарства та, зокрема, європейський економічний простір сьогодні набуває особливої актуальності. Це спричинено тим, що важливу роль у визначенні міжнародної спеціалізації та позицій країни на світових ринках відіграють саме історичні чинники. Разом з тим, сучасні тенденції розвитку світового господарства та процеси інституційного переформатування міжнародних економічних відносин обумовлюють запит на теоретичне осмислення відповідних змін у довготривалому часовому вимірі.

Аналіз останніх публікацій та результатів досліджень за темою. У сучасній фаховій літературі публікацій, присвячених історії міжнародних економічних зв'язків України, небагато. Зокрема варто відзначити статті Т. Боднарчук [2], К. Гордіци [9] та Н. Горіна [11], вміщені у попередніх випусках збірника «Історія народного господарства та економічної думки України». Питання впливу зовнішніх інвестицій та західної підприємницької культури на розвиток українського господарства другої половини XIX – початку XX ст. розглядалися Т. Водотикою [6, с. 26–39, 94–100, 123–140]. Становлення України як житниці Європи представлено в монографії А. Чуткого [24]. Автор прослідковує політичні, географічні, історико-культурні чинники, що обумовили цивілізаційні зрушення, які, своєю чергою, визначили спрямованість і структуру міжнародних товаропотоків українського господарства. Інсти-

туційні детермінанти становлення зовнішньоторговельних відносин українського господарства у XVI–XVII ст., екзогенні чинники розвитку національного підприємництва розглядалися також у публікаціях авторки цієї статті [16; 17].

Методологічні аспекти дослідження зв'язків господарської системи з зовнішнім середовищем отримали певне висвітлення у монографії О. Шевченко [25]. Питанням впливу державної політики протекціонізму на розвиток господарства України присвячена ґрунтовна історико-економічна розвідка Т. Боднарчук [3]. Історичний екскурс зроблено також у монографії Т. Бурлай, яка вивчала феномен соціально-економічної конвергенції в сучасному світ-господарському просторі [4]. Т. Сливка досліджувала в історичному вимірі вплив технологічних і структурних змін на міжнародні економічні відносини [21]. У низці публікацій представлено спроби ретроспективного аналізу та політико-економічного узагальнення історичного розвитку міжнародної торгівлі, співвідношення інтеграційних і дезінтеграційних тенденцій у зовнішньоторговельній політиці [12; 13; 15; 18; 20]. Разом з тим, потребує спеціального дослідження історична траєкторія включення України у світове господарство, що ставить на порядок денний низку питань теоретико-методологічного плану.

Метою цієї публікації є представлення основної ідеї, концептуально-методологічних засад, теоретичного підґрунтя, джерел та напрямів дослідження розвитку зовнішньоекономічних зв'язків господарства України в їхній історичній тягlostі та обумовленості в контексті сучасних проблем економічної інтеграції національного господарства до єдиної світ-системи міжнародних економічних відносин.

Виклад основного змісту дослідження. Звернення до історії зовнішньоекономічних зв'язків українського господарства викликано необхідністю ретроспективного аналізу та оцінки співвідношення атракторів, які визначають тяжіння до певної моделі участі країни в міжнародних економічних відносинах, і бифуркації, тобто можливості переходу системи на нову траєкторію розвитку, в інший динамічний режим. Тобто важливо зрозуміти характер і межі наперед визначеної зумовленості, щоб знайти шляхи виходу України з колії імпортозалежного розвитку та низькотехнологічного експорту. Саме в цьому полягає основна ідея дослідження.

З'ясування ролі, місця, тенденцій зовнішньоекономічної діяльності важливе також з огляду на актуалізацію питання про континуїтет економічних, політичних, соціальних і правових інститутів української державності, що є предметом незатухаючої політичної полеміки та наукового дискурсу. Україна тривалий час була позбавлена суб'єктності в міжнародних економічних відносинах у силу відсутності державної самостійності, тому її включення в систему світової торгівлі було опосередкованим. Тож потребує історико-економічного розроблення проблема виключення України з прямих взаємовигідних міжнародних зв'язків на конкурентній основі впродовж тривалого історичного періоду. Важливо розкрити характер централізованого впливу на міжнародні коопераційні відносини та специфіку і наслідки інтернаціоналізації відтворювальних механізмів господарства України в складі інших держав у різні історичні періоди. З точки зору передбачення перспектив національного господарства в системі міжнародних економічних зв'язків і глобальної конкуренції набуває ключового значення питання про екзогенні та ендегенні чинники, що визначають місце національного господарства в ланцюгах доданої вартості, потенціал і реальні можливості участі в євроінтеграційних процесах.

Об'єктом дослідження є історичний процес включення господарства України в систему міжнародних економічних відносин. Предметом – закономірності, тенденції та національні особливості формування зовнішньоекономічних зв'язків українського господарства. В основі методології дослідження історії включення господарства України в систему міжнародних відносин, на наше переконання, має лежати еволюційно-інституційний підхід до вивчення економічних процесів і явищ в їх єдності, взаємообумовленості та взаємодії з іншими, неекономічними сферами економічного життя, генетико-спадкоємному розвитку. Це передбачає комплексне застосування теоретико-методологічних підходів еволюційної економічної теорії, зокрема, історико-генетичного та історико-еволюційного методів. Гносеологічний базис історико-економічного дослідження міжнародних зв'язків українського господарства формують теорія універсального еволюціонізму, сформована на базі вчення В. Вернадського про ноосферу; концепція світ-системного аналізу (Ф. Бродель, І. Валлерстайн); теорія хвиль цивілізаційного розвитку (Е. Тофлер, П. Друкер, В. Ростоу, Д. Белл); теорії модернізації, розвитку країн «другого»

і «третього» світу, нових індустріальних держав, країн з перехідною економікою (У.А. Льюїс, К. Віттфогель, Г. Мюрдаль); інституціонально-еволюційна теорія (А. Алчіан, С. Вінтер, Р. Нельсон) та ін.

Історичне пояснення розвитку та зміни позицій у світовому господарстві національних економік неминуче пов'язане з аналізом їхньої взаємодії. У сучасних дослідженнях світової економічної історії серед основних тенденцій – встановлення панування Заходу над рештою світу, а серед чинників, які це обумовили, – т. зв. «вбивчі застосунки»: конкуренція; наукова революція; верховенство права та представницьке врядування; медицина; суспільство споживання; етика праці [23, с. 394–395]. Переваги однієї системи над іншою реалізуються через зовнішньоекономічні відносини незгірше, ніж через воєнні конфлікти чи культурно-духовну експансію. В цьому контексті перспективним уявляється застосування методології т. зв. «нового прагматизму», прихильники якої (В. Геєць, Гж. Колодко, А. Гриценко та ін.) обстоюють ідею подолання суперечностей сучасної економічної світ-системи через інклюзивність національної економіки [7; 8]. Складність вирішення цього завдання обумовлена низкою чинників, у тому числі, – історичного характеру.

Використання історико-інституційного підходу [докл. див.: 14, с. 32–42] для пояснення детермінант включення господарства України в систему міжнародних економічних відносин якраз дозволить вийти за межі традиційного ресурсно-географічного детермінізму в обґрунтуванні міжнародного поділу праці та векторів зовнішньої торгівлі. Йдеться про використання евристичного потенціалу концепту В. Сіденка про інституційну сумісність національних економік як передумову їх інтеграції [22], верифікацію ідей щодо ефективності запозичення та імплементації прогресивних інститутів як форми міжнародної економічної взаємодії за моделлю т. зв. «наздоганяючого розвитку», сучасні дослідження, присвячені обґрунтуванню положення про зростаючу нерівномірність економічного розвитку країн, домінуванням в їхній інституційній структурі екстрактивних або ж інклюзивних економічних інститутів [1]. У контексті попередньої траєкторії розвитку українського господарства важливим є врахування феномену «інституційних зламів» у розвитку підприємництва [16, с. 140–156] і ринкових інститутів загалом та, як наслідок, відсутність власного досвіду ендегенної модернізації.

Історико-економічний аналіз змін характеру, просторово-географічних векторів, інтенсивності зовнішньоекономічних зв'язків українського господарства некоректно проводити без урахування змін світового господарства – його структури, форм міжнародних економічних відносин, етапів розгортання інтеграційних процесів, зміщення «центрів сили», лідерства, обумовлених техніко-технологічними та інституційно-організаційними новаціями, розгортанням процесів глобалізації, регіоналізації та глокалізації, інформаційно-комунікаційною революцією, глобальною корпоратизацією тощо. Принцип системності вимагає цілісного (синкретичного) сприйняття світу та світогосподарських зв'язків, дослідження інституційної динаміки та структурних трансформацій у сув'язі різномірних економічних систем – національної, регіональної, глобальної.

Теоретичні засади дослідження – це, насамперед, здобутки світової економічної науки в царині розроблення теорії міжнародної торгівлі, економічної інтеграції, зовнішньоекономічної політики, міжнародної конкуренції та національної конкурентоспроможності. Концепції світогосподарських зв'язків акцентують увагу на реалізації переваг використання надлишкового фактора у міжнародних економічних відносинах. Згідно теорії співвідношення факторів виробництва, запропонованої Е. Хекшером та Б. Оліном, країни експортують продукти інтенсивного використання надлишкових факторів та імпортують продукцію інтенсивного використання дефіцитних для них факторів. У 1953 р. В. Леонтьєв опублікував результати своєї перевірки концепції Хекшера – Оліна. На підставі перевірки був сформульований т.зв. «Парадокс Леонтьєва»: теорія співвідношення факторів виробництва Хекшера – Оліна не підтверджується на практиці, бо працenasичені країни експортують капіталомістку продукцію, тоді як капіталонасичені – працемістку.

Тоді інші вчені почали вводити в модель Хекшера – Оліна додаткові фактори виробництва, такі як технологія, кваліфікація та ін. Той факт, що продукт може вироблятися різними методами, за різної організації є одним із пояснень парадоксу Леонтьєва. Інше пояснення базується на змінності структури фактора праці. Реалізація цієї переваги (надлишок робочої сили) вимагає додаткових інвестицій в освіту, професійну підготовку, тобто зростає частка висококваліфікованої праці. Нові технології вимагають додаткових інвестицій в людину, нагромадження людсько-

го капіталу. Зрештою, цей парадокс тлумачать як результат впливу тарифної політики держави. Коли проводиться протекціоністська політика, відбувається імпортозаміщення, це, своєю чергою, призводить до розвитку власного високотехнологічного виробництва, відповідної інфраструктури, що, як наслідок, відкриває можливості секторальних проривів у зовнішній торгівлі, вихід на ринки високотехнологічної продукції.

Теоретична думка шукає відповіді на питання: чому певні країни стають лідерами у виробництві високотехнологічної та наукоємної продукції? Розширену інтерпретацію факторного підходу у визначенні конкурентних переваг і спеціалізації країн у міжнародній торгівлі пропонував Ф. Тауссіг [28]. На його думку, інвестиційні витрати мають ключову роль порівняно з робочою силою, а низький рівень процента, доступність капіталу сприяють розвитку високотехнологічних виробництв і зростанню частки капіталомісткої продукції в експорті. Високий рівень процента або інші бар'єри доступу до ресурсів (наприклад державна монополія, як у Радянському Союзі) обумовлюють переважання імпорту засобів виробництва та розвиток низькотехнологічних, працемістких, ресурсозатратних виробництв. Отже, поки капітал не буде доступним – імпортозалежність національної економіки неминуча.

У 1961 р. англієць М. Познер запропонував теорію технічного розриву, яка включає в теорію Хекшера – Оліна додатковий – технологічний – фактор. Основною ідеєю цієї теорії є наголос на нерівномірності технологічного розвитку країн, що створює переваги для лідерів. Міжнародна торгівля детермінована асиметричним характером обміну технікою та технологіями. Експорт високотехнологічної продукції здійснюють країни-інноватори, які володіють тимчасовою квазімонополією на її виробництво (або виробництво з меншими витратами). Внаслідок передачі технології, заміщення імпорту, впровадження альтернативних технологій в інших країнах з часом технологічний розрив зменшується, або втрачає актуальність унаслідок зміни життєвого циклу продукту.

Теорія міжнародного життєвого циклу продукту, запропонована Р. Верноном у 1966 р., заперечує універсальну доступність будь-якої (нової) технології для кожного виробника з інших країн (з часом). По мірі проходження фаз впровадження, зростання, зрілості та занепаду виробництво переміщується з країни в країну, поки не заміщується іншим, новішим видом продукції. Загалом така схема відповідала реаліям пізньоіндустріального сус-

пільства. Теорія Р. Вернона пояснювала закономірності розвитку зовнішньої торгівлі такими продуктами як синтетичні матеріали, електроніка, нафтопродукти та ін., разом з тим, вона не поширюється на продукцію ТНК.

Інституційні чинники розвитку зовнішньоекономічних відносин також набули теоретичної концептуалізації. Згідно з концепцією міжнародної конкурентоспроможності нації М. Портера [27], досягнення країною міжнародного успіху передбачає наявність т. зв. «ромба» або «діаманта», сформованого гранями-властивостями загального характеру, що визначають характер середовища, в якому конкурують фірми. Ці властивості, що сприяють або перешкоджають виникненню національних конкурентних переваг, такі: по-перше, факторні умови, тобто ті конкретні фактори (наприклад, кваліфікована робоча сила певного профілю або інфраструктура), які необхідні для успішної конкуренції у даній галузі; по-друге, обсяг попиту на продукцію чи послуги, що пропонуються даною галуззю, на внутрішньому ринку; по-третє, наявність або відсутність у країні споріднених чи пов'язаних з цією галуззю виробництв, які вже є конкурентоспроможними на міжнародному ринку; по-четверте, стратегія фірми, її структура та конкуренти, тобто умови у країні, які визначають те, як утворюються та управляються фірми, і характер конкуренції на внутрішньому ринку. Вказані детермінанти національної конкурентоспроможності в своїй взаємообумовленості та взаємозв'язку утворюють комплексну систему, яка постійно розвивається. Тому лідерство у міжнародній конкуренції є мінливим, і кожна країна за певних умов має шанс на отримання переваг.

Важливо відзначити, що традиційні теорії міжнародної торгівлі пояснюють її відмінностями між країнами, а нові – подібністю. Для історичного дослідження зовнішньоекономічних відносин важливе значення має теорія попиту, що перетинається. В її основі – положення про те, що країна не може розвивати виробництво продукції, на яку немає попиту на її внутрішньому ринку. Якщо немає потреби внутрішнього ринку, фірми не будуть інвестувати в розробку і виробництво. Тільки після насичення внутрішнього ринку (наприклад, американського, японського), фірма виходить на зовнішні ринки. Запропонувавши теорію «подібності країн» Стефан Б. Ліндер показав, що структура споживчого потенціалу імпортера має бути близькою до країни-експортера. Так само подібними мають бути рівень розвитку інфраструктури, мож-

ливості сервісу, виробництво технологічно або споживчо пов'язаних товарів і послуг тощо. Феномен попиту, що перетинається, полягає в тому, що «чим більше перетинаються структури попиту в країні-експортері та імпортері, підкріплені високим рівнем доходу, тим вищий півень торгівлі між ними».

Фундаментом для історико-економічного дослідження процесів включення національного господарства в систему міжнародних відносин є класична праця Б. Баласси «Теорія економічної інтеграції» (1961), в якій обґрунтована стадіальність розвитку інтеграційних процесів [26]. Важливим засновком, що сформульований у сучасній науковій літературі з теорії міжнародної економічної інтеграції, є положення про передумови переходу до її вищих форм. На думку авторитетних вчених, об'єднання в економічні та валютні союзи – це не суто економічний, а соціально-економічний процес, що вимагає сумісності членів союзу за соціальними параметрами розвитку [22]. Тобто перехід від зовнішньої торгівлі до економічної інтеграції пов'язаний із досягненням певного ступеня соціального розвитку та культурно-інституційної сумісності країн. Інтеграційна стратегія України має спиратися не лише на історично сформовані позиції в міжнародному поділі праці, а й на співвідношення реального ступеня розвитку інститутів з бажаною моделлю інституційного устрою. Перехід до інформаційного суспільства на основі цифровізації системи комунікації та економічних зв'язків трансформує моделі міжнародної конкуренції та зовнішньоекономічної політики держав [15, с. 151–169].

Джерельною базою історико-економічного дослідження включення українського господарства в систему міжнародних економічних зв'язків мають слугувати архівні та офіційні документи держав, до складу яких на різних історичних етапах входили українські землі; статистичні матеріали міністерств і відомств Російської та Австро-Угорської імперій; відомості радянської статистики щодо зовнішньоекономічної діяльності УРСР та польські офіційні джерела міжвоєнного періоду; статистичні дані Державної служби статистики України, СОТ, МВФ тощо; історичні законодавчі акти та сучасна нормативно-правова база, що стосується регулювання зовнішньоекономічної діяльності. Для аналізу та оцінки структури та динаміки зовнішньої торгівлі, міжнародних кредитних відносин та імпорту капіталу важливим джерелом є наукова література XVIII–XIX ст., зокрема праці М. Балудянського, М. Бунге, І. Вернадського [5], М. Довнар-Запольського, В. Каразіна, П. Мігуліна,

Д. Піхна [19], М. Соболева, М. Туган-Барановського, П. Фоміна, М. Яснопольського та ін. Результати історичних та історико-економічних досліджень представників української наукової діаспори – Б. Винара, Є. Гловінського, В. Голубничого, І.-С. Коропецького та ін. мають значну цінність з огляду на необхідність подолання упереджених і неповних матеріалів щодо зовнішньоекономічних зв'язків українського господарства у радянський період. Попереднє узагальнення історіографії дослідження зовнішньої торгівлі як форми участі господарства України в міжнародних економічних зв'язках на основі методологічних засад кумулятивності та еволюційності наукового пізнання вже здійснено [10, с. 168–181]. Разом з тим, аналіз історичних джерел відкриває проблемні зони та дає підстави для формування робочих гіпотез наукового дослідження.

Вивчення історії підприємництва в Україні фахівцями відділу економічної історії ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України» засвідчило необхідність додаткової аргументації чи, навпаки, спростування таких положень:

1) розвиток високотоварних, ефективних, технологічних укладів і виробництв у вітчизняній економіці завжди відбувався внаслідок зовнішніх викликів або каталізаторів;

2) гальмом розвитку підприємництва та економіки загалом стала штучна локально-регіональна інтеграція українського господарства в економічну систему Російської імперії / СРСР, що була обумовлена не економічними, а політичними пріоритетами;

3) високий рівень заінтегрованості господарства України в загальносоюзний народногосподарський комплекс слугував чинником зменшення потенціалу її участі в світовому поділі праці та міжнародному партнерстві;

4) економічні реформи ліберального спрямування у вітчизняній економіці зазвичай нейтралізувалися політичними, адміністративно-організаційними та іншими обмеженнями (асиметрія перетворень), що сформувало інституційні бар'єри включення до міжнародного економічного співтовариства, структурно-технологічну відсталість і послаблення конкурентних позицій української економіки у світовому господарстві.

З метою верифікації цих положень історико-економічне дослідження процесів соціально-економічної трансформації національного господарства та його включення в світову економічну систему доцільно проводити в контексті, по-перше, структурних

зрушень у світовій економіці; по-друге, діалектичної взаємодії місцевого господарства, регіональних, національних і глобальної економічних систем; по-третє, єдності соціальної, політичної, господарської, історико-культурної та ін. складових (параметрів) інституційної динаміки в глобальному масштабі; по-четверте, характеристики процесів та оцінки результатів трансформації економічної системи України за критерієм зміни конкурентних позицій у світовому господарстві. Комплексний підхід до розроблення проблематики вимагає відповідної структури дослідження. Згідно основної ідеї, обраної методології та теоретичних засад дослідження, можна визначити такі його основні напрями:

– визначення історичних етапів інтеграції України в світове господарство на основі періодизації етапів формування міжнародного поділу праці і відповідних рівнів міжнародних економічних відносин;

– узагальнення історичної практики участі України у міжнародній торгівлі, обґрунтування передумов формування сучасних позицій країни в міжнародних ланцюгах доданої вартості та на світових товарних ринках;

– історико-економічне дослідження взаємовпливу структурних змін економіки, характеру участі України в міжнародному поділі праці та рівня міжнародних економічних відносин (контакти, взаємодія, співробітництво, інтеграція);

– порівняльна характеристика впливу МЕВ на господарський розвиток українських земель в межах різних держав (Російська та Австрійська імперії; СРСР та Польща);

– визначення географічних векторів і соціально-структурних особливостей різних хвиль трудової міграції; розкриття їх соціально-політичних детермінант та економічних наслідків;

– дослідження еволюції участі господарства України в міжнародній кооперації праці та інтернаціональних виробничих комплексах;

– оцінка ефективності урядової зовнішньоекономічної політики (стимулювання експорту, імпортозаміщення, боргова політика, науково-технічне співробітництво, імпорт капіталу) на різних етапах вітчизняної історії;

– типологізація історичних чинників та інституційних форм участі господарських суб'єктів та урядів держав, до складу яких входила Україна в різний час, у міжнародних валютно-фінансових відносинах;

– ретроспективний аналіз наслідків для України суперечливого впливу доцентрових (міжнародна економічна інтеграція) і відцентрових (утвердження та збереження економічного суверенітету національних держав) тенденцій глобального економічного розвитку;

– обґрунтування практичних рекомендацій щодо використання історичного досвіду міжнародної співпраці у визначенні національних пріоритетів МЄВ і реалізації євроінтеграційної стратегії.

Історико-економічна інтерпретація процесів інтеграції, ретроспективний аналіз включення України в систему міжнародного поділу праці та світової торгівлі відкривають можливості обґрунтування та впровадження наукових засад вироблення державної стратегії міжнародного співробітництва, в тому числі євроінтеграції, з урахуванням попередньої траєкторії розвитку, національних пріоритетів та інституційних детермінант зовнішнього середовища.

Висновки. Історико-економічна реконструкція процесу включення України в систему світового господарства є важливою науковою проблемою. Її розроблення варто проводити на основі використання здобутків еволюційної економічної теорії та історико-інституційного підходу до вивчення ґенези світового господарства та міжнародних економічних відносин. Теоретико-методологічні засади історико-економічного дослідження міжнародних зв'язків українського господарства формують концепції міжнародної конкуренції та національної конкурентоспроможності, міжнародної торгівлі та економічної інтеграції, а також напрацювання у галузі економічної історії України. Разом з тим, потребують перевірки деякі усталені в традиційній історіографії стереотипи та робочі гіпотези щодо характеру та чинників еволюції участі України в міжнародних економічних відносинах.

Програма дослідження передбачає такі основні етапи: міжнародні зв'язки українського господарства на етапі формування світового товарного ринку; форми та характер включення в міжнародних економічних відносини на етапі індустріальних перетворень світового господарства; сучасні тенденції розвитку глобальної економічної системи та участь України в інтеграційних процесах. Ключовими напрямками дослідження визначено розроблення таких питань: теоретико-методологічні засади історико-економічного дослідження участі України в міжнародних економіч-

них відносинах; суперечливість принципів розвитку та інституційних механізмів міжнародної економічної інтеграції; історичні детермінанти місця українського господарства у міжнародних ланцюгах доданої вартості; розвиток виробничої інтеграції як результат взаємовпливу геополітичних та внутрішніх чинників; участь України в міжнародних валютно-кредитних відносинах; взаємовплив структурних змін та характеру участі України в міжнародному поділі праці; трудова міграція як форма участі України в системі міжнародних економічних відносин.

Очікуваним результатом дослідження має стати вдосконалення теоретико-методологічного інструментарію економічної історії; цілісна концепція розвитку міжнародної економічної взаємодії господарства України; визначення історичної траєкторії інтеграції України у світове господарство; розкриття природи, характеру та інституційних чинників цього процесу та встановлення, на цій основі, перспектив, можливостей і загроз подальшого розвитку міжнародних економічних відносин у контексті історично сформованих тенденцій та сучасного геополітичного вибору держави і нації. Практичним результатом дослідження буде поглиблення наукових засад вироблення державної стратегії міжнародного співробітництва, в тому числі євроінтеграції, з урахуванням попередньої траєкторії розвитку, національних пріоритетів та інституційних детермінант зовнішнього середовища; вироблення пропозицій щодо оптимізації державної регуляторної політики в сфері зовнішньоекономічної діяльності з метою зміцнення економічного суверенітету держави, розвитку національного господарства та забезпечення його міжнародної конкурентоспроможності.

Перспективними питаннями для подальших розвідок у цьому напрямі можуть бути узагальнення теоретичних основ міжнародної економічної взаємодії на індустріальному та постіндустріальному етапах цивілізаційного розвитку, а також розкриття суперечливості принципів розвитку та інституційних механізмів міжнародної економічної інтеграції.

1. Аджемоглу Д., Робінсон Дж. Чому нації занепадають. Походження влади, багатства та бідності / пер. з англ. О. Дем'янчука. Київ: Наш формат, 2016. 440 с.
2. Боднарчук Т.Л. Участь України в міжнародній торгівлі на етапі суспільно-економічних трансформацій (XIX – початок XX ст.).

- Історія господарства та економічної думки України: зб. наук. праць.* 2017. Вип. 50. С. 47–63.
3. Боднарчук Т.Л. Протекціонізм в економічній історії України (XIX – початок XX ст.): монографія / НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогноз. НАН України». Київ, 2017. 282 с.
 4. Бурлай Т.В. Соціально-економічна конвергенція: теорія та практика: монографія / НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогноз. НАН України». Київ, 2019. 364 с.
 5. Вернадский И.В. О мене и торговле. Санкт-Петербург, 1865. 126 с.
 6. Водотика Т. Простір можливостей: Україна в добу заліза та пари. Вид. 2-ге. Київ: ТОВ «Вид-во «Кліо». 2018, 240 с.
 7. Геєць В.М. Новий прагматизм – інструмент досягнення кращого майбутнього. *Економічна теорія.* 2017. № 1. С. 5–24.
 8. Геєць В.М., Гриценко А.А. «Новий прагматизм» як інструмент інклюзивної глобалізації (до 70-річчя професора Гж.В. Колодко). *Економіка України.* 2019. № 1. С. 3–15.
 9. Гордіца К.А. Еволюція господарської структури України на етапі становлення міжнародної торгівлі. *Історія господарства та економічної думки України.* 2018. Вип. 51. С. 196–214.
 10. Горін Н.О. Історіографія зовнішньоекономічних зв'язків України. *Історія народного господарства та економічної думки України: зб. наук. праць.* 2017. Вип. 50. С. 209–248.
 11. Горін Н.О. Міжнародна торгівля як чинник та складова зародження підприємництва у Київській Русі (X–XIII ст.). *Історія народного господарства та економічної думки України.* 2015. Вип. 48. С. 12–26.
 12. Квач Я., Грималюк А. Еволюція міжнародної торгівлі. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право.* 2017. № 4. С. 47–56.
 13. Красильщиков В. Деиндустриализация, реиндустриализация и развитие. *Мировая экономика и международные отношения.* 2016. № 12. С. 34–43.
 14. Небрат В.В. Інституційний аспект дослідження економічної історії. *Економічна теорія.* 2016. № 4. С. 32–42.
 15. Небрат В.В. Історичний вимір трендів зовнішньоекономічної політики. *Економіка України.* 2017. № 5–6. С. 151–169.
 16. Небрат В.В. Розвиток підприємництва в Україні: історичні детермінанти та перспективи. *Економіка та прогнозування.* 2017. № 3. С. 140–156.
 17. Небрат В.В. Формування національного підприємництва та зовнішньоторговельних зв'язків України (XVI–XVII ст.). *Економіка України.* 2017. № 8. С. 73–85.

18. Олевский Г. Интернационализация предпринимательства и национальная конкурентоспособность. *Мировая экономика и международные отношения.* 2016. № 12. С. 17–26.
19. Пихно Д.И. О свободе международной торговли и протекционизме. Киев, 1889. С. 16.
20. Райнерт Е.С. Як багаті країни забагатіли... і чому бідні країни лишаються бідними. Київ: Темпора, 2014. 444 с.
21. Сливка Т.О. Формування індустріального суспільства та зміни міжнародних економічних відносин. *Історія народного господарства та економічної думки України: зб. наук. праць.* 2018. Вип. 51. С. 215–230.
22. Україна в процесах міжнародної інтеграції / за ред. д-ра екон. наук В.Р. Сіденка. Харків: вид-во «Форт», 2003. 280 с.
23. Фергюсон Ніл. Цивілізація. Як Захід став успішним / пер. з англ. В. Циба. Київ: Наш формат, 2017. 488 с.
24. Чуткий А.І. Нариси з економічної історії України. Книга 2. Становлення житниці Європи (друга половина XV – перша половина XVII ст.). Київ: Темпора, 2015. 368 с.
25. Шевченко О.О. Еволюція господарської системи: методологія аналізу у світовій економічній думці (кінець XIX – початок XXI ст.): монографія. Київ: Центр учбової літератури, 2017. 304 с.
26. Balassa B. The theory of economic integration. Homewood, Ill.: R.D. Irwin, 1961. 304 p.
27. Porter M.E. Competitive Advantage, Free Press, New York, 1985. 557 p.
28. Taussig Frank W. International Trade. New York: Macmillan Co. 1927. 425 p.

References

1. Acemoglu, D., Robinson, J. (2016). Why nations fall: the origins of power, prosperity and poverty. Kyiv: Our format [in Ukrainian].
2. Bodnarchuk, T.L. (2017). Ukraine's participation in international trade at the stage of social and economic transformations (XIX – early XX centuries). *Istoriia narodnoho hospodarstva ta ekonomichnoi dumky Ukrainy – History of Economics and Economic Thoughts of Ukraine*, 50, 47-63. doi: <https://doi.org/10.15407/ingedu2017.50.047> [in Ukrainian].
3. Bodnarchuk, T.L. (2017). Protectionism in the Economic History of Ukraine (XIX – early XX centuries). Institute for economics and forecasting: monograf. Kyiv [in Ukrainian].

4. Burlai, T.V. (2019). Socio-economic convergence: theory and practice. Institute for economics and forecasting: monograf. Kyiv [in Ukrainian].
5. Vernadskiy, I.V. (1865). About me and trade. St. Petersburg [in Russian].
6. Vodotyka, T. (2018). Space of opportunity: Ukraine in the days of iron and steam. View. 2nd. Kyiv: Klio [in Ukrainian].
7. Heyets, V.M. (2017). New pragmatism as an instrument to achieve a better future. *Ekonomichna teoriia – Economic theory*, 1, 5-24 [in Ukrainian].
8. Heyets, V.M., Grytsenko, A.A. (2019). 'New Pragmatism' as an instrument of inclusive globalization (to the 70th anniversary of Grzegorz W. Kolodko). *Ekonomika Ukrainy – Economics of Ukraine*, 1, 3-15 [in Ukrainian].
9. Horditsa, K.A. (2018). Evolution of Ukraine's economic structure at the stage of the development of international trade. *Istoriia narodnoho hospodarstva ta ekonomichnoi dumky Ukrainy – History of Economics and Economic Thoughts of Ukraine*, 51, 196-214 [in Ukrainian].
10. Gorin, N.O. (2017). Historiography of foreign economic connections of Ukraine. *Istoriia narodnoho hospodarstva ta ekonomichnoi dumky Ukrainy – History of Economics and Economic Thoughts of Ukraine*, 50, 209-248 [in Ukrainian].
11. Gorin, N.O. (2015). International trade as the factor and component of the entrepreneurship beginning in Kyiv Rus. *Istoriia narodnoho hospodarstva ta ekonomichnoi dumky Ukrainy – History of Economics and Economic Thoughts of Ukraine*, 48, 12-26 [in Ukrainian].
12. Kvach, Ya., Grymaliuk, A. (2017). The evolution of international trade. *Zovnishnya torhivlya: ekonomika, finansy, pravo – Foreign Trade: Economics, Finance, Law*, 4, 47-56 [in Ukrainian].
13. Krasilshchikov, V. (2016). Deindustrialization, reindustrialization and development. *Mirovaya ekonomika i mezhdunarodnyye otnosheniya – World Economy and International Relations*, 12, 34-43 [in Russian].
14. Nebrat, V.V. (2016). Institutional aspect of the study of economic history. *Ekonomichna teoriia – Economic theory*, 4, 32-42 [in Ukrainian].
15. Nebrat, V.V. (2017). Historical dimension of trends of foreign economic policy. *Ekonomika Ukrainy – Economics of Ukraine*, 5-6, 151-169 [in Ukrainian].

16. Nebrat, V.V. (2017). Development of entrepreneurship in Ukraine: historical determinants and prospects. *Ekonomika ta prohnozuvannya – Economics and Forecasting*, 3, 140-156 [in Ukrainian].
17. Nebrat, V.V. (2017). Formation of national entrepreneurship and foreign trade relations of Ukraine (XVI-XVIII centuries). *Ekonomika Ukrainy – Economics of Ukraine*, 8, 73-85 [in Ukrainian].
18. Olevskiy, G. (2016). Internationalization of entrepreneurship and national competitiveness. *Mirovaya ekonomika i mezhdunarodnyye otnosheniya – World Economy and International Relations*, 12, 17-26 [in Russian].
19. Pikhno, D.I. (1889). On the freedom of international trade and protectionism. Kiev [in Russian].
20. Rainert, E.S. (2016). As better-rich countries ... and why poor countries remain poor. Kyiv: Tempora [in Ukrainian].
21. Slyvka, T.O. (2018). Formation of industrial society and changes in international economic relations. *Istoriia narodnoho hospodarstva ta ekonomichnoi dumky Ukrainy – History of Economics and Economic Thoughts of Ukraine*, 51, 215-230 [in Ukrainian].
22. Ukraine in the Process of International Integration. (2003) / za red. V.R. Sidenka. Kharkiv: Fort [in Ukrainian].
23. Ferguson, N. (2017). Civilization. How the West became successful? / trans. from English. V. Tsyba. Kyiv: Nash format [in Ukrainian].
24. Chutkyi, A.I. (2015). Essays on the Economic History of Ukraine. Book 2. Formation of the breadbasket of Europe (second half of XV - first half of XVII century). Kyiv: Tempora [in Ukrainian].
25. Shevchenko, O.O. (2017). The evolution of the economic system: a methodology for analysis in the world economic thought (end of XIX - beginning of XXI): monograph. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury, 79-86 [in Ukrainian].
26. Balassa, B. (1961). The theory of economic integration. Homewood: George Allen & Unwin.
27. Porter, M.E. (1985). Competitive Advantage, Free Press, New York.
28. Taussig Frank W. (1927). International Trade. New York: Macmillan Co.

Стаття надійшла до редакції 30 серпня 2019 р.